

УДК 376.37-053.4

DOI <https://doi.org/10.32782/2412-9208-2026-2-161-168>

**DISORDERS OF PHONEMIC PROCESSES AS A FACTOR
IN THE FORMATION OF SOUND PRONUNCIATION DISORDERS
IN PRESCHOOL-AGE CHILDREN**

**ПОРУШЕННЯ ФОНЕМАТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ
ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ПОРУШЕНЬ ЗВУКОВИМОВИ
У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Nataliia SUKHOVIHENKO,

Candidate of Pedagogical Sciences,
Speech Therapist of the Highest
Category,
Deaf Educator, Certified Gestalt
Psychotherapist,
Lecturer at the Department of Primary
and Special Education,
Bohdan Khmelnytskyi National
University of Cherkasy
81, Shevchenko Blvd., Cherkasy,
18031, Ukraine

Наталія СУХОВІЄНКО,

кандидат педагогічних наук,
логопед вищої категорії,
сурдопедагог,
сертифікований гештальт-
психотерапевт,
викладач кафедри початкової
і спеціальної освіти,
Черкаський національний
університет імені Богдана
Хмельницького
бул. Шевченка, 81, 18031,
м. Черкаси, Україна

chrysantemum14@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0528-9494>

Inna LYTUVN,

Candidate of Pedagogical Sciences,
Speech Therapist,
Senior Lecturer at the Department
of Primary and Special Education,
Bohdan Khmelnytskyi National
University of Cherkasy
81, Shevchenko Blvd., Cherkasy,
18031, Ukraine

Інна ЛИТВИН,

кандидат педагогічних наук,
логопед,
старший викладач кафедри
початкової і спеціальної освіти,
Черкаський національний
університет імені Богдана
Хмельницького
бул. Шевченка, 81, 18031, Черкаси,
Україна

In.litvin19@vu.cdu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-8946-1449>

ABSTRACT

The article is devoted to the theoretical and methodological analysis of phonemic process disorders as a leading factor in the formation of sound pronunciation disorders in preschool-age children. The relevance of the problem is determined by the high prevalence of phonetic-phonemic disorders among preschoolers and the need to improve correctional speech therapy work based on current scientific research. The purpose of the article is to theoretically substantiate the mechanisms of the relationship between the state of phonemic processes and the quality of sound pronunciation in preschool-age children, as well as to identify key methodological guidelines for correctional work.

The article reveals the content and structure of phonemic processes, encompassing phonemic hearing, phonemic perception, phonemic analysis and synthesis, and phonemic representations. The ontogenetic patterns of the normal formation of the phonemic system are analyzed, and typical deviations in its development that lead to various forms of sound pronunciation disorders are characterized. Special attention is paid to distinguishing phonologically-based dyslalia from dysarthria as clinically distinct forms of speech pathology. Based on an analysis of current Ukrainian research, the specifics of phonemic disorders in preschool and primary school children with dyslalia, phonetic-phonemic speech underdevelopment, and cerebral palsy are highlighted. The relationship between underdeveloped phonemic hearing and the emergence of articulation errors of an acoustic nature, as well as between disorders of phonemic analysis and synthesis and the instability of articulatory programs, is established. Methodological recommendations are developed for building a step-by-step correctional speech therapy program aimed at the sequential development of all components of the phonemic system as a prerequisite for successfully forming correct sound pronunciation. The results of the study may be used by speech therapists, preschool educators, and specialists at inclusive resource centers.

Key words: *phonemic processes, phonemic hearing, phonemic perception, sound pronunciation disorders, preschool age, dyslalia, correctional speech therapy.*

Вступ. Формування правильної звуковимови є одним із ключових завдань мовленнєвого розвитку дитини в дошкільному дитинстві. Водночас статистика засвідчує, що порушення звуковимови залишаються найпоширенішим видом мовленнєвої патології серед дошкільників, а їхня природа нерідко пов'язана не лише з порушеннями артикуляційного апарату, але й із порушеннями фонематичних процесів – здатності дитини сприймати, розрізняти та аналізувати звуки рідної мови.

Фонематичні процеси утворюють ієрархічно організовану систему, що включає фонематичний слух, фонематичне сприйняття, фонематичний аналіз і синтез та фонематичні уявлення. Порушення будь-якого з цих компонентів може стати безпосередньою причиною або одним із чинників формування стійких порушень звуковимови. Як зазначає С. Зверева, «сформовані фонематичні процеси – це запорука чіткої вимови звуків, правильної складової структури, успішного вивчення правил» [4, с. 278].

Проблема фонематичних порушень активно досліджується в сучасній українській логопедії та корекційній педагогіці. Зокрема, Н. Гаврилова [2], Ю. Рібцун [7; 8], Н. Опанасець [6], А. Іскрижицька [5] та О. Арка-

дєва [1] у своїх дослідженнях висвітлюють різні аспекти взаємозв'язку між станом фонематичної системи та якістю звуковимови у дітей різних вікових груп і нозологічних категорій. Разом із тим методичний аспект побудови корекційної роботи з урахуванням диференційованого стану фонематичних процесів потребує подальшого систематичного вивчення.

Мета статті – теоретично обґрунтувати механізми впливу порушень фонематичних процесів на формування звуковимови у дітей дошкільного віку та визначити методичні орієнтири корекційно-логопедичної роботи.

Завдання дослідження: 1) розкрити структуру та зміст фонематичних процесів як психофізіологічної основи звуковимови; 2) проаналізувати механізми впливу порушень кожного компонента фонематичної системи на якість звуковимови; 3) охарактеризувати специфіку фонематичних порушень у дітей дошкільного віку при різних формах мовленнєвої патології; 4) визначити методичні підходи до корекції звуковимови з урахуванням стану фонематичних процесів.

Методи та методики дослідження. У дослідженні застосовано комплекс теоретичних методів: аналіз і синтез психолого-педагогічної, логопедичної та нейропсихологічної літератури з проблеми фонематичних порушень та їхнього впливу на звуковимову; порівняльно-зіставний аналіз сучасних вітчизняних досліджень щодо специфіки фонематичних процесів у дітей із різними нозологічними формами мовленнєвої патології; систематизація та узагальнення наукових положень з метою формулювання теоретичних висновків і методичних рекомендацій.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: концепція системного підходу до аналізу мовленнєвих порушень у поєднанні з положеннями сучасної вітчизняної логопедії про структуру фонетико-фонематичних порушень (Н. Гаврилова, Ю. Рібцун, Н. Опанасець); психолінгвістичний підхід до розуміння фонологічного компонента мовленнєвої діяльності (Ю. Рібцун); дані досліджень про особливості логопедичної роботи при дислалії у дошкільників (А. Іскрижицька, Л. Котлова, І. Бондар, Г. Грибань) та про специфіку фонетико-фонематичних порушень при дитячому церебральному паралічі (О. Аркадьєва).

Результати та дискусії. Поняття «фонематичні процеси» охоплює кілька взаємопов'язаних психофізіологічних механізмів. Фонематичний слух – первинний і найбільш базовий компонент – забезпечує сприймання та розрізнення фонем рідної мови на слух. Як зазначає Н. Опанасець, саме фонематичний слух є підґрунтям для подальшого розвитку всіх інших компонентів фонематичної системи, а його недостатність безпосередньо позначається на якості як імпресивного, так і експресивного мовлення [6].

Фонематичне сприйняття – більш складний процес, що передбачає здатність до ментального маніпулювання звуковим складом слова. На думку Ю. Рібцун, «тільки злагоджена взаємодія у роботі центрального та периферичного відділів мовленнєво-слухового аналізатора створює міцний базис для оволодіння фонологічною системою рідної (української) мови, яка являє собою сукупність фонем у їхніх взаємозв'язках і характеризується дзвінкістю вимови приголосних (у т. ч. й у кінці слова та складу), схильністю до «вокальної гармонії» (явища спрощення, уподібнення), складотворчою функцією голосних фонем [7, с. 220].

Похідними від фонематичного сприйняття є фонематичний аналіз і синтез – здатність вирізняти окремі звуки зі слова та об'єднувати їх у слово відповідно. Ці операції забезпечують усвідомлене ставлення дитини до звукового складу мовлення і є базою для навчання грамоти. Нарешті, фонематичні уявлення – узагальнені внутрішні образи звуків рідної мови – формуються на основі накопиченого фонематичного досвіду і забезпечують самоконтроль за власним мовленням.

Отогенетично фонематичний слух починає формуватися ще в домовленнєвий період: дитина реагує на звуки мовлення вже з перших тижнів після народження, а до кінця першого року засвоює фонологічну систему рідної мови на рівні, достатньому для розуміння зверненого мовлення. Активний розвиток фонематичного сприйняття та елементів фонематичного аналізу відбувається протягом дошкільного дитинства паралельно зі становленням правильної звуковимови.

Порушення фонематичного слуху безпосередньо детермінує якість звуковимови: дитина, яка не здатна чітко диференціювати акустично близькі фонemi (дзвінкi / глухі, тверді / м'які, свистячі / шиплячі), не може сформувати точний акустичний еталон кожного звука. Наслідком є замінно-змішувальний тип помилок, за якого дитина послідовно замінює один звук іншим, акустично схожим. Н. Гаврилова у своїх дослідженнях системи порушень фонетичного боку мовлення наголошує, що акустичне недиференціювання фонем є самостійним механізмом виникнення звуковимовних помилок, незалежним від стану артикуляційного апарату [2].

Порушення фонематичного аналізу та синтезу зумовлює нестійкість артикуляційних програм: дитина, яка не може виокремити звук зі слова або синтезувати звуки у слово, не здатна сформувати стійкий кінестетичний образ артикуляційного руху. Це призводить до варіативності помилок при відтворенні одного й того самого звука в різних фонетичних контекстах – ізольовано, у складі складу, слова, фрази.

Несформованість фонематичних уявлень спричиняє труднощі самоконтролю за власним мовленням. Дитина не може оцінити правильність своєї вимови, оскільки внутрішній еталон звука нечіткий або відсут-

ній. Як зазначає С. Зверева, «недостатня сформованість фонематичних процесів проявляється особливо яскраво в школі під час навчання письма і читання, які звичайно сприяють оптимальному перебігу процесу навчання взагалі». [4, с. 279].

При дислалії фонематичні порушення мають первинний характер і стосуються переважно фонематичного сприйняття та диференціації. Г. Грибань зазначає, що «при дислалії спостерігаються особливості функціонування фонетико – фонематичної сторони мовлення, які проявляються в стані сформованості усного мовлення, що може призводити до таких освітніх труднощів, що будуть потребувати, в основному, першого рівня підтримки та другого рівня підтримки в разі значного ступеня прояву за п'ятиступеневою шкалою вимірювання труднощів» [3, с. 14]. Дослідження А. Іскрижицької, Л. Котлової та І. Бондар підтверджують, що в дітей старшого дошкільного віку з дислалією порушення фонематичного слуху та сприйняття корелюють із кількістю і типом звуковимовних помилок [5].

При фонетико-фонематичному недорозвитку мовлення фонематичні порушення набувають системного характеру і охоплюють усі компоненти фонематичної системи. Ю. Рібцун, досліджуючи характеристику фонетико-фонематичної складової мовлення дітей п'ятого року життя із ФФНМ, встановила, що в цих дітей спостерігається виражена недостатність фонематичного сприйняття, яка поєднується з численними помилками у звуковимові й ускладнює процес її корекції [8]. Особливо вираженими є труднощі диференціації фонем у парах: свистячі – шиплячі, дзвінки – глухі, тверді – м'які.

При дитячому церебральному паралічі фонематичні порушення мають складну структуру, зумовлену поєднанням органічного ураження артикуляційного апарату (дизартрія) з вторинними порушеннями фонематичного слуху та сприйняття. О. Аркадьєва у дослідженні особливостей формування фонетико-фонематичних процесів у молодших школярів із ДЦП виявила, що «в молодших школярів із ДЦП страждають фонематичні процеси, а саме: аналіз та синтез на рівні звуків та складу» [1, с. 139].

На основі проаналізованих досліджень можна сформулювати ключові методичні орієнтири корекційно-логопедичної роботи з дошкільниками, у яких порушення звуковимови зумовлені або обтяжені несформованістю фонематичних процесів. Принципово важливим є дотримання поетапності та послідовності: корекція має розпочинатися з розвитку найбільш базових компонентів фонематичної системи і лише потім переходити до постановки та автоматизації звуків.

На першому етапі здійснюється розвиток фонематичного слуху: диференціація немовленнєвих звуків за акустичними характеристиками (гучність, висота, тембр), розрізнення однакових звукокомплексів і слів

у різному контексті. На другому етапі формується фонематичне сприйняття через вправи на розрізнення мінімальних пар (слів, що відрізняються одним звуком), виявлення «зайвого» слова в ряду, впізнавання заданого звука серед інших. На третьому етапі проводиться цілеспрямований розвиток фонематичного аналізу та синтезу: від виділення наголошеного голосного на початку слова до повного послідовного аналізу слів різної структури. Четвертий етап передбачає формування фонематичних уявлень: дитина вчиться порівнювати слова за звуковим складом, добирати слова із заданим звуком, здійснювати внутрішній звуковий аналіз без опори на звуковимову.

Такий підхід відповідає рекомендаціям А. Іскрижицької, Л. Котлової та І. Бондар щодо логопедичної роботи з дошкільниками із дислалією, які наголошують на необхідності включення в корекційний процес систематичних вправ на розвиток фонематичного слуху та сприйняття як обов'язкової передумови успішної постановки та автоматизації звуків [5].

Важливим методичним принципом є також диференційований підхід до добору корекційних засобів залежно від нозологічної форми порушення. При дислалії акцент робиться на розвитку фонематичного сприйняття та диференціації, тоді як при ФФНМ необхідна комплексна робота з усіма компонентами фонематичної системи одночасно. У дітей із ДЦП, з огляду на дизартричний компонент, фонематична робота ведеться паралельно з розвитком артикуляційного праксису та просодичного боку мовлення.

Висновки. Проведений теоретико-методичний аналіз дозволяє зробити такі висновки. Фонематичні процеси – фонематичний слух, фонематичне сприйняття, фонематичний аналіз і синтез, фонематичні уявлення – є системною психофізіологічною основою формування правильної звуковимови. Порушення кожного з цих компонентів має специфічний вплив на якість і характер звуковимовних помилок.

Аналіз сучасних вітчизняних досліджень (Н. Гаврилова, Ю. Рібцун, Н. Опанасець, А. Іскрижицька, С. Зверева, Г. Грибань, О. Аркадьєва) підтверджує, що несформованість фонематичних процесів є провідним або обтяжувальним чинником порушень звуковимови при дислалії, ФФНМ та ДЦП, а специфіка цих порушень варіюється залежно від нозологічної форми.

Корекційно-логопедична робота має будуватися поетапно: від розвитку базових компонентів фонематичної системи (фонематичного слуху та сприйняття) до формування вищих рівнів (фонематичного аналізу, синтезу та уявлень) і лише після цього – до постановки та автоматизації конкретних звуків.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробкою та апробацією диференційованого діагностичного інструментарію для оцінки стану

всіх компонентів фонематичних процесів у дошкільнят із різними нозологічними формами мовленнєвих порушень, а також із вивченням ефективності окремих методичних прийомів у контексті інклюзивної освіти.

Література

1. Аркадьєва О. Особливості формування фонетико-фонематичних процесів у молодших школярів із ДЦП. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2023. № 4 (112). С. 118–142.
2. Гаврилова Н. С. Система порушень фонетичного боку мовлення. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія* : зб. наук. пр. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. Вип. 27. С. 37–44.
3. Грибань Г. Освітні труднощі та рівні підтримки дітей з дислалією в освітньому процесі. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2022. № 1 (21). С. 9.
4. Зверева С. М. Фонематичні процеси як основа формування звуковимови. *Педагогіка здоров'я* : зб. наук. пр. ІХ Всеукр. наук.-практ. конф. (Чернігів, 27–28 верес. 2019 р.). Чернігів, 2019. С. 278–281.
5. Іскрижицька А. М., Котлова Л. О., Бондар І. О. Особливості логопедичної роботи з дітьми старшого дошкільного віку із дислалією. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2025. Т. 117, № 1. С. 114–130.
6. Опанасець Н. А. Розвиток фонематичних процесів у дітей з мовленнєвими порушеннями. *Таврійський вісник освіти*. 2015. № 3. С. 76–79.
7. Рібцун Ю. В. Формування фонологічного компоненту мовленнєвої діяльності у дітей за умов нормального та порушеного онтогенезу. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова* : зб. наук. пр. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. № 22. С. 219.
8. Рібцун Ю. В. Характеристика фонетико-фонематичної складової мовлення дітей п'ятого року життя із ФФНМ. *Український логопедичний вісник* : зб. наук. пр. Вип. 2. 2011. С. 36–53.

References

1. Arkad'ieva, O. (2023). Osoblyvosti formuvannia fonetyko-fonematychnykh protsesiv u molodshykh shkoliariv iz DTsO [Peculiarities of formation of phonetic-phonemic processes in primary school children with cerebral palsy]. *Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia – The Special Child: Teaching and Upbringing*, 4(112), 118–142. [in Ukrainian].
2. Havrylova, N. S. (2014). Systema porushen fonetychnoho boku movlennia [The system of phonetic speech disorders]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seria 19. Korektsiina pedahohika ta psykholohiia – Scientific Journal of M. P. Drahomanov NPU. Series 19. Correctional Pedagogy and Psychology*, 27, 37–44. [in Ukrainian].
3. Hryban, H. (2022). Osvitni trudnoshchi ta rivni pidtrymky ditei z dyslaliieiu v osvithnomu protsesi [Educational difficulties and support levels for children with dyslalia in the educational process]. *Osvita osib z osoblyvymy potrebamy: shliakhy rozbudovy – Education of Persons with Special Needs: Development Pathways*, 1(21), 9. [in Ukrainian].
4. Zvierova, S. M. (2019). Fonematychni protsesy yak osnova formuvannia zvukovymovy [Phonemic processes as the basis for sound pronunciation formation]. *Pedahohika zdorov'ia – Pedagogy of Health* : Proceedings of the IX All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (Chernihiv, September 27–28, 2019) (pp. 278–281). [in Ukrainian].
5. Iskryzhytska, A. M., Kotlova, L. O., & Bondar, I. O. (2025). Osoblyvosti lohopedychnoi roboty z ditmy starshoho doshkilnoho viku iz dyslaliieiu [Peculiarities of speech therapy work with older preschool children with dyslalia]. *Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia – The Special Child: Teaching and Upbringing*, 117(1), 114–130. [in Ukrainian].

6. Opanasetz, N. A. (2015). Rozvytok fonematychnykh protsesiv u ditei z movlennievyu porushenniamy [Development of phonemic processes in children with speech disorders]. *Tavriskiy visnyk osvity – Tavria Herald of Education*, 3, 76–79. [in Ukrainian].

7. Ribtsun, Y. V. (2012). Formuvannya fonolohichnoho komponentu movlennievoi diialnosti u ditei za umov normalnoho ta porushenoho ontogenezu [Formation of the phonological component of speech activity in children under normal and impaired ontogenesis conditions]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova – Scientific Journal of M. P. Drahomanov NPU*, 22, 219. [in Ukrainian].

8. Ribtsun, Yu. V. (2011). Kharakterystyka fonetyko-fonematychnoi skladovoi movlennia ditei p'iatoho roku zhyttia iz FFNM [Characteristics of the phonetic-phonemic component of speech in fifth-year-of-life children with phonetic-phonemic speech underdevelopment]. *Ukrainskyi lohopedychnyi visnyk – Ukrainian Speech Therapy Herald*, 2, 36–53. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена теоретико-методичному аналізу порушень фонематичних процесів як провідного чинника формування порушень звуковимови у дітей дошкільного віку. Актуальність проблеми зумовлена значною поширеністю фонетико-фонематичних порушень серед дошкільників та необхідністю вдосконалення корекційно-логопедичної роботи на основі сучасних наукових досліджень. Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні механізмів взаємозв'язку між станом фонематичних процесів та якістю звуковимови у дітей дошкільного віку, а також у визначенні ключових методичних орієнтирів корекційної роботи.

У статті розкрито зміст і структуру фонематичних процесів, що охоплюють фонематичний слух, фонематичне сприйняття, фонематичний аналіз і синтез та фонематичні уявлення. Проаналізовано онтогенетичні закономірності становлення фонематичної системи в нормі та охарактеризовано типові відхилення у її формуванні, що зумовлюють виникнення різних форм порушень звуковимови. Особливу увагу приділено питанню розмежування дислалії фонологічного характеру та дизартрії як клінічно відмінних форм мовленнєвого порушення. На основі аналізу сучасних українських досліджень висвітлено специфіку фонематичних порушень у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку при дислалії, фонетико-фонематичному недорозвитку мовлення. Визначено взаємозв'язок між несформованістю фонематичного слуху та виникненням артикуляційних помилок акустичного характеру, а також між порушеннями фонематичного аналізу й синтезу та нестійкістю артикуляційних програм. Розроблено методичні рекомендації щодо побудови поетапної корекційно-логопедичної роботи, спрямованої на послідовний розвиток усіх компонентів фонематичної системи як передумови успішного формування правильної звуковимови. Результати дослідження можуть бути використані логопедами, вихователями закладів дошкільної освіти та спеціалістами інклюзивно-ресурсних центрів.

Ключові слова: фонематичні процеси, фонематичний слух, фонематичне сприйняття, порушення звуковимови, дошкільний вік, дислалія, корекційна логопедія.

Дата першого надходження статті до видання: 22.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 08.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.05.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)